

АНАЛІЗ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ В УКРАЇНІ У XVI–XVII ст.

© Колич О. І., 2015

Складні суспільно-політичні відносини в Україні у період польської експансії ще більше ускладнилися після прийняття Берестейської унії 1596 р. У результаті унії наприкінці XVI – на початку XVII ст. на релігійному ґрунті в Україні виникає полемічна течія. У своїх творах полемісти не лише давали відповідь на релігійні питання, але і висловлювали філософсько-правове бачення організації певних суспільних відносин. Проаналізовано основні філософсько-правові ідеї полемічної літератури кінця XVI – початку XVII ст.

Ключові слова: філософсько-правові ідеї, полемічна література, Берестейська унія.

О. И. Колич

АНАЛИЗ ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВЫХ ИДЕЙ В УКРАИНЕ В XVI–XVII вв.

Сложные общественно-политические отношения в Украине в период польской экспансии еще более осложнились после принятия Брестской унии 1596 г. В результате унии в конце XVI – начале XVII в. на религиозной почве в Украине возникает полемическое течение. В своих произведениях полемисты не только отвечали на религиозные вопросы, но и высказывали философско-правовое видение организации ряда общественных отношений. Проанализированы основные философско-правовые идеи полемической литературы конца XVI – начала XVII в.

Ключевые слова: философско-правовые идеи, полемическая литература, Брестская уния.

O. I. Kolych

ANALYSIS OF THE PHILOSOPHICAL AND LEGAL IDEAS IN UKRAINE IN XVI–XVII CENTURIES

During the Polish expansion a complex social and political situation in Ukraine became even more complicated after the adoption of the Brest Union in 1596. As a result, at the end of XVI, beginning of the XVII century on the religious base in Ukraine appears a polemic trend. In their works polemist gave answers not only on religious issues but also expressed the philosophical and legal opinion about public relations. Thus, this article analyzes the main philosophical and legal ideas of polemical literature at the end of XVI beginning XVII century.

Key words: philosophical and legal ideas, polemical literature, Brest Union.

Постановка проблеми. Розвиток філософсько-правових концепцій в Україні у XVI–XVII ст. – важливий етап історії становлення української філософсько-правової думки. В цей час в Україні набула поширення нова гуманістична культура, внаслідок чого формується коло наукової та

громадянсько-політичної еліти, ідеї якої виходили за межі суто релігійного догматизму та установок.

Для філософсько-правових ідей зазначеного періоду характерним був синтез схоластики, античної та візантійської спадщини, творів Отців Церкви (так званих патристичних творів), здобутків нової ідеології Відродження та Реформації. Та все ж розвиток вітчизняних філософсько-правових концепцій найтісніше пов'язаний із богослів'ям. Філософсько-правові ідеї були тісно пов'язані з релігійними проблемами. В Україні утверджувався ренесансний світогляд громадянина, оснований на засадах християнської моралі та на ґрунті природного права [3, с. 129]. Отже, для філософії права цього періоду характерною була морально-релігійна спрямованість, яка характеризувалася продовженням традицій християнського теоцентричного світогляду, сформованого ще у часи Київської Русі, але з урахуванням особливостей нового гуманістичного світосприйняття, яке можна назвати релігійним гуманізмом.

Мета дослідження у статті: виявити у межах українського релігійного гуманізму XVI–XVII ст. правові напрями та ідеї, тобто філософсько-правові концепції.

Стан дослідження. Полемічна література уже протягом багатьох років цікавить українських науковців. Над дослідженням різноманітних аспектів полемічної літератури працювали філософи (С. Бондар, Г. Волинка, Н. Горбач, М. Кашуба, В. Литвинов, О. Матковська, В. Нічик, І. Огородник, І. Паславський, Є. Подольська, Ю. Римаренко, М. Русин, Я. Стратій, М. Тарасенко), літературознавці (П. Білоус, М. Грицай, В. Микитюк), політологи (О. Юристовський), а також правознавці (Г. Демиденко, О. Петришин, С. Сливка).

Виклад основних положень. На нашу думку, до основних філософсько-правових концепцій в Україні у XVI–XVII ст. належать: ідеї щодо форми державного правління; погляди на загальносоціальне та юридичне право; правова концепція національної ідеї; значення освіти та науки для української державності; організація церковно-правових відносин; тлумачення канонічно-правових норм; застосування правових здобутків братського руху для українського суспільства.

Розглядаючи ідеї щодо форми державного правління, насамперед зауважимо, що теоретики держави і права виділяють дві форми правління: монархію та республіку. Монархія – це форма державного правління, за якої державна влада зосереджена цілком або частково в руках однієї особи – монарха, передається в спадщину, не залежить від населення (як правило, не затверджується ним). Республіка – це форма державного правління, за якої вищу державну владу здійснює представницький загальнонаціональний орган влади (парламент), обраний населенням на певний строк [8].

Іван Вишенський у своїх поглядах на форму державного правління підтримував ідею колективної соборності та був проти будь-якого абсолютизму: світського чи духовного. Мислитель обґрунтовував соборність як прояв демократії. Противник монархічної форми правління, І. Вишенський вважав, що колективне правління є правильною формою організації як світської влади, так і духовної. Особа, яка перебуває при владі, отримує цю владу від Бога, і не може використовувати її на власний розсуд. Подібної думки дотримувався і Христофор Філалет, який підтримував договірну теорію походження держави та виступав проти абсолютної влади монарха та Папи Римського.

Розглядаючи проблематику форми державного правління, Петро Могила розробив концепцію ідеального володаря – освіченого лідера. Отже, П. Могила підтримував ідею сильного монарха, здатного протистояти ворогам своєї держави та бути гуманним щодо власних підданих. Володар повинен бути сильним, розумним та освіченим, дбати про підвищення національної свідомості свого народу, захищати його культуру та обряди.

Подібної позиції дотримувався і Феофан Прокопович. Мислитель, що був прихильником ідеї освіченого абсолютизму, вважав неправомірними виступи проти монарха, оскільки, на думку Ф. Прокоповича, договір між монархом та підданими є одностороннім. Письменник також підтримував ідею освіченого правителя. Проте, на відміну від П. Могили, який вважав, що монарх сам створює закони і зобов'язаний їх суворо дотримуватися, Ф. Прокопович обґрунтував думку про те, що монарх стоїть вище законів, і його дії, які спрямовані на користь своїй державі, завжди виправдані.

Отже, в Україні були доволі різні підходи до розуміння форми державного правління: частина діячів підтримувала ідеї демократії, інші ж вважали ідеальним варіантом освічену монархію. Можемо констатувати, що зазначені ідеї вплинули на подальший розвиток української держави, і у Гетьманській державі, яка сформувалася у 1649 р., наявні елементи республіки та народовладдя, демократії. Влада гетьмана мала певні риси монархії, ради старшин – аристократії, а діяльність генеральної ради здійснювалася на демократичних засадах.

Стосовно поглядів полемістів на право варто зазначити, що у юридичній літературі право розглядають із двох позицій: як загальносоціальне явище та як юридичне право, тобто встановлене державою. Право загальносоціальне – це певні можливості суб'єктів суспільного життя, які об'єктивно зумовлені рівнем розвитку суспільства і мають бути загальними та рівними для всіх однойменних суб'єктів. Залежно від виду цих суб'єктів розрізняють: права людини; права сім'ї, нації (народу), інших соціальних спільностей; права людства [4, с. 585]. Під юридичним правом як волевиявленням держави розуміють свободу поведінки людей відповідно до чинного законодавства.

На нашу думку, українські полемісти підійшли до розуміння загальносоціального права як права природного. Звертаючись до основних прав людини та прав нації, вони обґрунтовували необхідність першочергового забезпечення природних прав. Так, особливого значення набула проблема забезпечення рівності та права на самовизначення як стосовно окремого індивіда, так і стосовно народу. Проте зазначимо, що для реалізації рівності та права на самовизначення кожної людини необхідне забезпечення цих принципів для народу.

Зростання інтересу до прав людини пов'язують зі зміною середньовічного теоцентричного світогляду на антропоцентричний, основною ідеєю якого було визнання людини найвищою цінністю. Забезпечення прав людини стало центральною антропологічною проблематикою. Українські мислителі розвивали ідеї гуманістичного антропоцентризму з його трактуванням людини як найвищої цінності, обґрунтовували стихійне самоствердження особистості в її земному втіленні [2, с. 147]. Саме тому значну увагу приділяли проблемі свободи волі, що розуміли як свободу вибору дій людини. Касіян Сакович у “Трактаті про душу” писав, що майбутнє людини, передусім, залежить від її вчинків. Тобто мислитель підійшов до розуміння відповідальності людини за свої дії та визначення причинно-наслідкового зв'язку між вибором людиною лінії поведінки та санкціями, якщо ця поведінка порушуватиме норми (правові, моральні, звичаєві).

Держава створюється для забезпечення прав людини, а відтак – і прав народу. Закріплюючи природні права у юридичному праві, держава гарантує можливості реалізації та охорони зазначених прав. Основними природними правами людини українські полемісти вважали право на життя та на повноцінне життя, право на свободу волі, свободу совісті, слова, право на мир, справедливість, шлюб, забезпечення рівного обсягу прав для кожної особи.

На нашу думку, філософсько-правове розуміння правової системи у зазначений період було спрямоване на захист природних прав людини та народу, обґрунтування необхідності державних гарантій природних прав та закріплення їх у позитивному праві, а також розуміння людини як істоти, для забезпечення життєдіяльності якої правова система власне й існує.

Розглядаючи концепцію національної ідеї, зазначимо, що до розуміння поняття національної ідеї існують різні підходи. В контексті нашого дослідження найдоцільнішим буде розуміння національної ідеї як механізму урівноваження та гармонізації життєдіяльності народів, що

населяють певний ландшафтно-кліматичний простір і мають спільну історико-політичну долю, орієнтацію на майбутнє; джерело суспільного поступу того чи іншого етносу, його державотворчої енергії [4, с. 753].

На нашу думку, передумовою формування національної ідеї є формування національної самосвідомості. Існування національної самосвідомості можливе за умови формування нації та самовизначення особи в національному контексті, розуміння своєї належності до певної нації та визнання цінностей цієї нації (мови, релігії, культури, звичаїв). Тобто ідеться про усвідомлення національної ідентичності. На нашу думку, можна говорити про таку послідовність формування національної ідеї:

Національно ідентичність – національна самосвідомість – національна ідея.

Кожна особа ототожнює себе із певною нацією, тим самим переносить у свою особисту систему цінностей важливість мови, релігії та культури цієї нації. Отже, національну ідентичність ми можемо розуміти як певне одиничне явище, пов'язане із конкретним індивідом. Сукупність індивідів, які зараховують себе до певної соціокультурної спільноти, утворює націю. В особливостях життєдіяльності нації відображається національна самосвідомість. Основу для розвитку національних програм, національно-визвольних рухів, національного прогресу створює національна ідея як конгломеративне ядро найважливіших цінностей конкретної нації.

Складовими елементами української національної ідеї є: незалежність (самостійність), державність, соборність [9, с. 72], національна ідентичність, територіальна цілісність, охорона мови тощо. Зупинимось на характеристичі тих елементів національної ідеї, які найчастіше згадують у полемічних творах.

Найбільшим бажанням українського народу було здобуття незалежності. Оскільки в умовах іноземної експансії питання державної незалежності України не могло порушуватися вільно, виконання цього далекосяжного завдання полемісти пов'язували із релігійною незалежністю. Ідея незалежності була одвічною мрією українського народу.

Ідея державності була основною складовою національної ідеї. Українські полемісти розвивали цю ідею не просто як наявність держави, а як орієнтацію на розвинене та цивілізоване суспільство. Держава повинна бути тим інститутом, який би забезпечував втілення ідеї нації у життя.

Соборність завжди була однією із провідних концепцій національної ідеї. Суспільним ідеалом українців була спільнота, тобто український народ завжди прагнув до єднання та соборності.

Формування національної ідеї впливає на формування правової системи. Національну ідею можна зарахувати до структури культури певної народності. Право є здобутком нематеріальної культури нації, формується під впливом національної ідеї. Філософія права як наука узагальнює правові погляди українських мислителів, для яких національна ідея була відправним моментом для творчості та діяльності.

Досліджуючи значення освіти та науки для української державності, можемо констатувати, що у контексті державотворення, правотворення та формування єдиної нації освіта відіграє виняткову роль. Адже лише за умови наявності високоосвіченої правлячої еліти та за умови наявності механізмів для розвитку інтелектуального потенціалу нації можна розбудовувати розвинену державу, здатну в повному обсязі виконувати свої функції.

Українські полемісти розуміли необхідність наявності власної системи освіти для виховання свідомого громадянина-патріота, спроможного боротися за державну незалежність та розбудовувати рідну країну. Однією із основних філософсько-правових ідей XVI–XVII ст. були міркування про потребу становлення повноцінної системи освіти в Україні та відродження української мови.

Лаврентій Зизаній у “Лексисі” виступив із ідеєю необхідності перекладу церковнослов'янської літератури зрозумілою для народу мовою. Мислитель обґрунтовував необхідність використання української мови не лише для богослужінь, але і для науки та філософії.

До української мови зверталися не лише через те, що вона була зрозумілою широким колам населення. Вона була предметом полеміки, а також політики [6, с. 122]. Діяльність щодо зміцнення у суспільстві позицій української мови впливала на демократизацію культури та утвердження в ній гуманістичних віянь.

Аналогічне розуміння значення української мови для розвитку освіти та науки, а відтак – і державності, висловив Памво Беринда у праці “Лексикон славенороскій и имен толкованіє”. У цій праці автор наводить визначення термінів. Зокрема, закон автор тлумачить як право, спосіб, порядок. П. Беринда говорить про правомірність використання української мови в науці [5, с. 26].

І. Вишенський пропонував свою освітню програму для України, яка повинна найповніше узгоджуватися з євангельським розумом, що і є основою мудрої істини, здатної врятувати народ від утисків свободи совісті, колонізації, соціального і національного гніту. Він пропонував ввести в школах вивчення Біблії та створених на її основі православних доктрин, розроблених насамперед у Візантії та князівській Русі, тих предметів, які допомагають засвоїти їх. Все це має сприяти вихованню морально досконалих і фанатично віруючих людей, загартуванню їх в боротьбі із зовнішніми зазіханнями на віру і культуру предків, робити їх духовно стійкими і непохитними перед загрозою поневолення [7].

Підкреслюючи роль національної культури та науки для державотворення, Захарія Копистенський у “Палінодії” висловив думку про те, що до творів іноземних авторів потрібно підходити відповідно до запитів вітчизняної культури та традиції. Це дає можливість сприяти розвитку національної культури, а відтак – і права, як здобутку та результату нематеріальної культури.

Кирило Транквіліон-Ставровецький вважав прагнення до знань природною властивістю люднини, а відтак – право на освіту набуває статусу природного права. Людей, які не усвідомлюють значення освіти, мислитель порівнював із сліпими. Філософ вважав, що заможні верстви повинні будувати не палаци, а школи, тим самим допомагаючи суспільству та державі.

З ім'ям Йова Борецького пов'язаний розвиток шкільництва та освіти в Україні. Мислитель закликав писати книги, перекладати твори, відкривати школи. Зважаючи на історичний досвід, Й. Борецький вважав, що київські князі, будуючи велику кількість храмів, не подумали про необхідність також і шкіл. Внаслідок цього руський народ опинився під владою Речі Посполитої, частина народу прийняла польську віру та звичаї. Надалі таку саму помилку допустили і руські вельможі, які замість того, щоби розвивати власну науку та будувати школи, відправляли дітей навчатися у європейські навчальні заклади. Шлях до незалежності Й. Борецький пов'язував із необхідністю об'єднання народу з метою формування державності. Однією із важливих складових у цьому процесі мислитель вважав наявність власної системи освіти та навчальних закладів, які повинні закладати підвалини державотворення та правотворення, а також формувати національно свідомого громадянина.

Отже, через написання полемічних творів українські мислителі виступили на захист української мови та обґрунтовували необхідність формування власної системи освіти. Звернення до мови у філософсько-правових концепціях пов'язано із розумінням її як консолідувального чинника для українського народу, який є основою, на якій ґрунтується національна культура, ментальність та національна ідея.

Нація, як і будь-яка інша етнічна спільнота людей, не може сформуватись без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом здійснення всього цього є мова. Вона забезпечує єдність функціонування і розвиток національного організму в просторовому та часовому вимірах [10].

Для того щоб забезпечити виконання мовою її консолідувальної та державотворчої функцій, пріоритетним напрямом діяльності є повноцінне використання мови в освіті. Українські полемісти виступили з ідеєю необхідності мовно-національного відродження. Зазначені тенденції стають

особливо важливими тоді, коли певний народ, внаслідок втрати незалежності, опиняється перед загрозою асиміляції та денационалізації. В такому випадку збереженню національної ідентичності сприяє збереження релігії та норм звичаєвого права.

Українські філософи виступали за використання живої народної мови у літературних творах. Це стимулювала мовно-національне відродження, оскільки у літературі переважно використовували штучну книжну традицію, на яку істотно вплинули інші слов'янські мови, що значною мірою гальмувало розвиток національної свідомості.

Отже, одним із пріоритетних напрямів діяльності для формування української державності полемісти вважали необхідність створення власних шкіл, запровадження системи освіти, яка відповідає б запитам українського народу, та використання української мови в науці. На нашу думку, вищезазначені концепти мали виняткове значення для правотворення, що відобразилося, зокрема, у створенні першої у світі демократичної Конституції Пилипа Орлика 1710 р., написаної староукраїнською мовою та латиною.

Аналізуючи полемічні твори, можна зробити висновки про те, якою бачили організацію церковно-правових відносин провідні українські мислителі.

Герасим Смотрицький виступав проти експансіоністської політики у церковній сфері, за надання рівних прав для усіх народів та людей на вільний вибір конфесії та віросповідання.

Принцип рівності у церковно-правових відносин підтримував і Христофор Філалет. Він вважав, що світські особи будь-якого стану повинні мати однаковий обсяг прав під час розв'язання питань церковно-суспільного характеру. Цитуючи Августина та Ієроніма, Х.Філалет наводив докази того, що кожен християнин рівний перед Богом, а тому не лише духовні особи повинні брати участь у розбудові Церкви Божої, але і світські. Філософ вважав, що усі християни повинні мати можливість брати участь у вирішенні церковних справ та у церковних соборах, здійснювати контроль за діяльністю духовенства та перевіряти відповідність церковнослужителів займаній посаді. Х. Філалет виступив з ідеєю правомірності світського суду над священослужителями будь-якого рангу, та обґрунтовував право народу на усунення тих ієрархів, які не змогли виправдати покладених на них надій. Х. Філалет виступив за забезпечення свободи совісті, адже вибір віри – особисте право кожної людини. Насилля над свободою совісті філософ розглядав як порушення природного права та Божих законів.

Іван Вишенський заперечував авторитет церковних ієрархів, але авторитет Церкви мислитель підтримував. Ідеалом церковного устрою для І. Вишенського були перші християнські общини, коли церква була об'єднанням вірян, вільних та рівних перед Богом. Філософ вважав, що пастирем може бути лише високодуховна та морально досконала людина. Обґрунтовував право мирян відмовлятися від священників, які не виправдовують сподівань церковної громади. Виступав за всенародні вибори церковного кліру.

Стефан Зизаній обґрунтовував необхідність відокремлення церкви від держави, заперечував потребу земного глави церкви, захищав право на свободу совісті. Мислитель вважав, що священником може бути кожна віруюча людина, у такий спосіб філософ підійшов до висновку про святість кожного мирянина.

Йов Борецький висловлювався за необхідність церковної автономії та підпорядкування церковної влади екзарху, який повинен бути патріаршим намісником.

Мелегій Смотрицький виступав проти церковного монархізму. Церкву мислитель розглядав як інституцію, здатну підняти український народ на боротьбу за свою незалежність, віру, право та свободу. Ця боротьба повинна вестися під проводом Церкви.

Петро Могила вважав, що церковнослужителі повинні бути освіченими особами. Передумовою засвоєння світських наук вважав благочестя. Наголошував на перевазі духовної влади над світською, проте Церква повинна виконувати дорадчу, а не владну роль. Мислитель вважав, що всяка влада походить від Бога, а тому повинна бути Йому підзвітною.

П. Могила захищав ідею відродження вітчизняної державності в союзі з іншими православними народами. Цю ідею розвивали і його учні – І. Гізель, Ф. Сафонович та ін. [1, с. 90].

Отже, полемісти висловлювали доволі демократичні ідеї стосовно засад церковно-правових відносин. Хоча висловлювані думки діячів відрізнялися баченням організації основ церковної влади та співвідношення її із владою світською, все ж усі вони стверджували про необхідність першочергового забезпечення реалізації духовних прав людини, розуміючи їх як природні та невідчужувані права.

У зв'язку із актуалізацією релігійних проблем певні філософсько-правові ідеї були пов'язані із деякими аспектами канонічно-правових відносин. На нашу думку, до зазначених відносин слід зарахувати такі, які ґрунтуються на правовому зв'язку між суб'єктами канонічного права та врегульовані церковним правом.

Клірик Острозький здійснював спроби осягнути суть Божого буття та дослідити відмінності богословських положень католицизму та православ'я. Мислитель протиставляв Бога та світ, Бога та людину. К. Острозький інтерпретував православне тлумачення Трійці, водночас заперечував католицьке пояснення догмату, відповідно до якого Святий Дух походить від Отця і Сина. Звернення до тлумачення Трійці мало засадниче значення, оскільки відповідно до греко-візантійського обряду Святий Дух походить лише від Бога-отця, а Бог-син є рівним Святому Духові. Католицький обряд тлумачив Трійцю з позиції ієрархічності уявлень у відносинах Бога-отця, Сина і Святого Духа, тим самим обґрунтовувалася влада патріарха.

Розмірковуючи про співвідношення Бога і світу, Бога та людини, Василь Суразький намагався надати власне тлумачення церковної ідеології, пояснити зв'язок між Богом та Церквою, церковним кліром, між Богом та суспільним порядком. Ідеї мислителя ставили під загрозу і догмати католицької церкви, і панування православних ієрархів. Зазначені переконання відкидали авторитет Церкви, церковних канонів та Біблії. Філософ характеризував Бога як творця Всесвіту і дотримувався думки про єдину божественну іпостась, тому заперечував католицьке вчення про походження Святого Духа від Отця і Сина, а відтак – і божественне походження церковної влади.

Іван Вишенський поділяв буття на божественне (трансцендентне) і посейбічне (людське). Бог є Творцем всього сущого, якому все підвладне як безальтернативному законіві буття. Послідовно розвиваючи ідею протиставлення Бога та світу, філософ підійшов до розуміння необхідності об'єднати український народ для боротьби за свої права і звичаї.

Розвиваючи ідею розуміння співвідношення Бога та світу, філософ намагався висвітлити низку філософських проблем: онтологічних, гносеологічних, політичних. І. Вишенський виділяв дві форми буття: земне та духовне. У земному житті людина повинна дотримуватися певних норм поведінки, аби заслужити право на вічне духовне життя. Цим мислитель обґрунтовував необхідність правомірної поведінки людини в земному житті.

Свободу волі мислитель розумів як Божий дар, суть якого полягає у розумному використанні цього дару для вибору між добром та злом, мирським та духовним. Найбільшою свободою волі наділений Бог, проте людину Він обмежує лише тим, що створив світ та саму людину. Кожна особа може досягти духовних висот, якщо із допомогою свободи волі духовне начало переможе над тілесним. І. Вишенський засуджував спроби людини раціоналістичними методами пояснити сутність Бога, а тому негативно ставився і до світської науки. Вбачаючи істинну сутність та призначення людини в духовному житті, мислитель вважав, що шлях до самовдосконалення та спасіння пролягає через вивчення священних текстів. Освіта повинна узгоджуватися із Божою наукою.

Найбільшим гріхом І. Вишенський вважав відступ від батьківської віри. Засуджував прагнення кліру збільшувати церковну власність. Прагнув реформувати Церкву на зразок устрою перших християнських общин. Виступав за вибори єпископів народом. Ідеалізував євангельське сподвижницьке життя та духовну працю.

Йов Княгиницький дотримувався аналогічних поглядів стосовно осягнення істинного знання завдяки вивченню Священного Писання. Як і І. Вишенський, відповідно до православної традиції, вважав неприпустимим твердження про те, що Святий Дух сходить від Бога-отця та від Бога-сина.

Отже, для філософсько-правового розуміння канонічно-правових відносин у XVI–XVII ст. основними ідеями були такі: вчення про несумірність земного та небесного світу, протиставлення Бога та людини; захист релігійних історичних традицій українців як умова збереження їхньої національної ідентичності, і похідне від цього – обґрунтування православного тлумачення догмату Трійці з метою захисту релігійної незалежності.

На нашу думку, під час дослідження філософсько-правових ідей українських полемістів на особливу увагу заслуговує дослідження застосування правових здобутків братського руху для українського суспільства. Втілення найкращих правових ідей українських мислителів у життя було одним із провідних напрямів діяльності братського руху, для кого характерною була гуманістична та реформаційна спрямованість.

Виникнення та розвиток братського руху були пов'язані із тим, що міське населення відчувало потребу об'єднання для захисту своїх прав та інтересів в умовах іноземної експансії.

Діяльність братств була справді прогресивною, вони діяли на основі статуту як юридичні особи. Свої статuti братства переглядали та змінювали, якщо потрібно було змінити сферу діяльності. Найбільше уваги братчики приділяли поширенню освіти та релігії, свою діяльність спрямовували проти соціального та релігійного гніту. Засновуючи школи, діячі братств дбали про те, щоби освіта виконувала громадянську та соціальну функції, вбачаючи в освіті передумови національного визволення України. Отже, виховуючи покоління свідомих та освічених патріотів, можна говорити про перспективу функціонування національної правової держави. Братчики дотримувалися думки про те, що місце людини у суспільстві повинно залежати не від соціального стану та походження, а від рівня її освіти. Суспільний прогрес та розвиток держави і права завжди пов'язаний із наявністю інституцій, які здатні надавати такі освітні послуги, які відповідають конкретно-історичному етапу розвитку певного народу та його запитам і потребам.

Аналіз історичних джерел дає змогу дійти висновку, що у церковно-релігійній сфері метою діяльності братчиків був не просто захист власної релігії. Вони виступали за здійснення реформ церкви відповідно до тогочасних реалій та запитів. Представники братського руху вважали, що церква повинна бути на службі громадських інтересів. Саме тому братчики виступали не лише за оборону православ'я, але й за його реформацію.

Важливе місце у діяльності братчиків та у їхній творчості займала антропологічна проблематика, питання людської сутності та місця людини у державі. Ці питання вирішували, використовуючи релігійні принципи та античну спадщину. Такий підхід був характерним для епохи Відродження, оскільки в цей період виник значний інтерес до античності. Зумовлено це було збільшенням зацікавленості проблемами людини, а антична спадщина стала джерелом філософських ідей, в яких людина виступала ключовою цінністю.

На нашу думку, діячі братського руху зробили величезний внесок у розвиток української філософсько-правової думки. Весь діапазон ідей, які були в цей час актуальними у європейських державах, розвинено у творах братчиків: від обґрунтування положень традиційного християнства до ренесансних та реформаційних вчень. Братства здійснили неоціненний внесок не лише у розвиток культури, але і у подальше становлення української держави і права, оскільки вони заклали фундамент для становлення державної, політичної та правової незалежності та самоствердження.

Висновки. На нашу думку, важко переоцінити значення філософсько-правових концептів українських полемістів для вітчизняної науки, державотворення та правотворення. Провідні українські філософи у своїх творах вирішували питання державного устрою, сутності держави та ролі Церкви у державі, висловлювали своє бачення побудови правової системи та держави, а також розглядали Церкву як одну із основних інституцій, здатних вплинути на побудову національної держави та подальше формування української нації.

У XVI–XVII ст. у Європі домінували політико-правові теорії про підконтрольність держави і державної влади Богові. Зазначені тенденції були характерними і для українських філософсько-

правових ідей. Проте українські мислителі уже розпочинали звертатися до людини як творця держави і права та як до мети існування права і держави.

Аналіз філософсько-правових ідей дає підстави стверджувати про розвиток ідеї природного права та використання природно-правових принципів для вирішення проблем суспільного життя. Варто зауважити, що природне право розуміли як абсолютне та вище за людські закони. Природне право є сталим, постійним, статичним, тоді як позитивно-правові норми динамічні та повинні відображати будь-які зміни у суспільстві та реагувати на них. Отже, держава повинна, передусім, охороняти природно-правові норми. Позитивне право у цьому випадку виступає механізмом забезпечення природних прав.

Велику роль у втіленні в життя вищезазначених ідей відіграли представники братського руху. Братства прагнули звільнитись з-під впливу церкви у сфері організації освіти, вирішити найгостріші релігійні проблеми та обмежити першість церкви у певних питаннях суспільного значення. Вони виступали передусім проти ідеології експансіоністської політики прихильників Берестейської унії, а також вважали необхідною негайну реформу української православної церкви. Як демократичні організації, виконуючи низку політичних та соціальних функцій, братства втілювали ідеал прогресивної соціальної інституції, метою якої є діяльність на благо суспільства та держави.

1. *Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2009. – 256 с. – С. 90.* 2. *Історія української філософії: підручник / М. Ю. Русин, І. В. Огородник, С. В. Бондар та ін. – К.: Академвидав, 2008. – 624 с.* 3. *Кашуба М. Становлення ренесансного світогляду в українській духовній культурі / М. Кашуба // Вісник Львівського університету : зб. наук. праць : Серія: Філософські науки. – 1999. – Вип. 1. 268 с. – С. 124–129.* 4. *Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; редкол.: Ю. І. Римаренко (відп.ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.* 5. *Матковська О. В. Львівське братство: культура і традиції. Кінець XVI – перша половина XVII ст. / Вступ. Слово І. В. Паславського; Худож. оформл. Л. В. Приймич / Оксана Володимирівна Матковська. – Львів: Каменяр, 1996. – 71 с.* 6. *Нічик В. М. Гуманістичні та реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.) / Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М.; відп. ред. Горський В. С.; АН УРСР. Ін-т філософії. – К.: Наук. думка, 1990. – 384 с.* 7. *Огородник І. Історія філософської думки в Україні. Курс лекцій / Огородник І. В., Огородник В. В. – К.: Вища школа, 1999. – 543 с. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/00000000/filosofiya/istoriya_filosofskoyi_dumki_v_ukrayini_-_ogorodnik_iv.* 8. *Теорія держави і права: підручник / Скакун О. Ф. – Харків: Консум, 2001. – 656 с. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/687/28/>.* 9. *Філософія права: навч. посіб. / П. Д. Біленчук, В. Д. Гвоздецький, С. С. Сливка; за ред. П. Д. Біленчука. – К.: Атіка, 1999. – 208 с.* 10. *Чирва А. В. Мова як чинник державотворення [Текст] / А. В. Чирва // Науковий збірник Кам'янець-Подільського НУ ім. Івана Огієнка. Сер. історична та філологічна / редкол.: Є. І. Сохацька та ін. – Кам'янець-Подільський : КПНУ, 2009. – Вип. 6 : Іван Огієнко і сучасна наука і освіта. – С. 262–270. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-10518.html>.*